

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

8

Çankırı Belediyesi
Dr. Rıfki Kamil Urga
Çankırı Araştırmaları Merkezi
Aralık - 2011/2

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE ÇANKIRI SANCAĞI

ÇANKIRI DISTRICT ACCORDING TO THE TRAVELBOOK OF EVLIYA ÇELEBİ

Yrd. Doç. Dr. Firdevs ÇETİN¹

Özet

Evliya Çelebi bütün ömrünü adadığı seyahatlerini en ince ayrıntısına kadar on ciltlik Seyahatname'sinde yazıya dökmüştür. Çankırı sancağı, bu eserin ikinci ve üçüncü cildinde iki ayrı yerde bahse konu edilir. Çünkü Evliya Çelebi bu bölgeden iki ayrı tarihte ve iki farklı güzergâhtan geçmiştir. İlk ziyareti, Erzurum eyaletine vali tayin olunan Defterdarzade Mehmet Paşa'ya refakat ettiği İstanbul-Erzurum seyahati sırasında ve 1647 yılında gerçekleşmiştir. Bu yolculukta Evliya Çelebi, Çankırı Sancağı'nda uğradığı Çerkeş, Karacalar (Atkaracalar), Koçhisar (İlgaz) ve Tosya'dan bahseder. Seyyah, Çankırı Sancağı'ndan ikinci kez, 1650 yılında Sivas'tan İstanbul'a giderken geçmiştir. İskilip Kalesi'nden sonra Çankırı topraklarına giren seyyah, Kesinkırı (Kankırı) Kalesi'nden söz eder, fakat ayrıntı vermez.

Anahtar kelimeler: Çankırı, Çerkeş, Evliya Çelebi, Karacalar, Koçhisar, Tosya

ÇANKIRI DISTRICT ACCORDING TO THE TRAVELBOOK OF EVLIYA ÇELEBİ

Abstract

Evliya Çelebi wrote in detail his live-long travels in his travelbook composed of ten volumes. Çankırı District was narrated in two parts separately in the second and third volumes. Because he passed through the region twice following the different ways in different dates. His first travel in 1647 was with Defterdarzade Mehmet Pasha who was appointed as governor of the district of Erzurum.

¹ Yrd. Doç. Dr. Firdevs ÇETİN, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

During the trip Evliya Çelebi gives information about Çerkeş, Karacalar (Atkaracalar), Koçhisar (İlgaz) and Tosya. The traveller visited Çankırı again when journeyed from Sivas to Istanbul in 1650. The traveller entered to the country after the Fortress of İskilip mentions about the Çankırı Castle, but gives any information.

Key words: Çankırı, Çerkeş, Evliya Çelebi, Karacalar, Koçhisar, Tosya

Giriş

2011 Yılı, doğumunun 400. yıldönümü nedeniyle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından Evliya Çelebi yılı olarak ilan edildi. Bu vesileyle Evliya Çelebi ve seyahatnamesi hakkında yapılan çalışmalar yoğunlaştı. Örneğin, 18. yüzyıldan bu yana Vatikan'da Biblioteca Apostolica Vaticana'da korunan Evliya Çelebi'nin Nil Haritası okuyucu ile buluştu.² Bunun yanında, Evliya Çelebi ve eseri, yıllardır hem ülkemizde hem de dünyada pek çok araştırmacıya konu olmuş, üzerine doktora tezleri ve pek çok kitap yazılmıştır. Ayrıca, düzenlenen sempozyum ve konferanslarla araştırma sonuçları ve değerlendirmeler ilgililerle paylaşılmıştır. Bu çerçevede, örneğin 3-5 Nisan 2008 tarihleri arasında Bilkent Üniversitesi'nce Ankara'da "Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname" adıyla uluslararası bir sempozyum düzenlenmiş ve bu bilimsel etkinlikte sunulan bildiriler aynı adla yayımlanmıştır.³ Evliya Çelebi

² Bkz. Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bi-misil in ahbar-ı Nil"*, İstanbul 2011, Yapı Kredi Yayınları.

³ *Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname*, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul 2008, Yapı Kredi Yayınları.

ve Seyahatnamesi konusu ilim dünyasında o kadar geniş bir alana yayılmıştır ki bazı araştırmacılar "Evliyaoloji (Evliyabilimi)"den söz ederler.⁴

2011 Yılı, doğumunun 400. yıldönümü nedeniyle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından Evliya Çelebi yılı olarak ilan edildi. Bu vesileyle Evliya Çelebi ve seyahatnamesi hakkında yapılan çalışmalar yoğunlaştı. Örneğin, 18. yüzyıldan bu yana Vatikan'da Biblioteca Apostolica Vaticana'da korunan Evliya Çelebi'nin Nil Haritası okuyucu ile buluştu.⁵ Bunun yanında, Evliya Çelebi ve eseri, yıllardır hem ülkemizde hem de dünyada pek çok araştırmacıya konu olmuş, üzerine doktora tezleri ve pek çok kitap yazılmıştır. Ayrıca, düzenlenen sempozyum ve konferanslarla araştırma sonuçları ve değerlendirmeler ilgililerle paylaşılmıştır. Bu çerçevede, örneğin 3-5 Nisan 2008 tarihleri arasında Bilkent Üniversitesi'nce Ankara'da "Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname" adıyla uluslararası bir sempozyum düzenlenmiş ve bu bilimsel etkinlikte sunulan bildiriler aynı adla yayımlanmıştır.⁶ Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi konusu ilim dünyasında o kadar geniş bir alana yayılmıştır ki bazı araştırmacılar "Evliyaoloji (Evliyabilimi)"den söz ederler.⁷

Evliya Çelebi'yi ve eserini tanıtmak bu makalenin sınırlarını aşacak kadar geniş bir konudur. Zaten böyle bir iddia hem ona hem de yapılan onca çalışmaya haksızlık olacaktır kanaatindeyiz. Bu araştırmadaki amacımız, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çankırı ve yöresiyle ilgili olarak anlatılanları ortaya koyarak mümkün olduğu ölçüde bir takım değerlendirmeler yapmaktır.

Asıl konumuza geçmeden önce, bu konuda şimdiye kadar yapılmış olan bir çalışmadan

4 Mehmet Tütüncü, "Seyahatname'de Kitabeler ve Evliya'nın Hattat ve Hakkaklığı Hakkında", *Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname*, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul 2008, Yapı Kredi Yayınları.

5 Bkz. Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bi-misil in ahbar-ı Nil"*, İstanbul 2011, Yapı Kredi Yayınları.

6 *Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname*, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul 2008, Yapı Kredi Yayınları.

7 Mehmet Tütüncü, "Seyahatname'de Kitabeler ve Evliya'nın Hattat ve Hakkaklığı Hakkında", *Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname*, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul 2008, Yapı Kredi Yayınları.

bahsetmemiz gerektiği kanaatindeyiz. Bu araştırma Ferruh Toruk'a aittir ve *Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar)* adıyla Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır. Burada yazar toplamda 25 seyyah ve seyahatnameyi incelemiş ve bunlardan biri olarak Evliya Çelebi'ye de sınırlı bir yer ayırmıştır. Üstelik, tıpkı diğer seyyahlar gibi Evliya Çelebi'nin Çankırı yöresi ile ilgili olan kayıtları da, hiçbir yorum ve değerlendirme yapılmadan doğrudan alıntılanmıştır. Oysa seyahatnamelerdeki bilgilerin eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilerek kullanılması gerekir.⁸ Bu noktada, seyahatname olarak adlandırılan yazın türüne ait eserlerin taşıdığı edebi kıymetin yanında tarih araştırmalarında haiz olduğu kıymet hakkında bir değerlendirme yapmak gerekir.⁹ Seyahatnameler taşıdıkları önyargı ve öznellik konusunda eleştirilseler de diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva ettiklerinden son derece değerlidirler. Üstelik tek bir kişinin kaleminden çıkmış olsalar da dönemin ve halkın anlayışını, zevklerini ve değerlerini yansıtmaları onların kıymetini artırır. Verdikleri malumatlar kişisel gözlem ve yorumlara dayandığı için eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra kullanılmalıdır.

EVLIYA ÇELEBİ'DE ÇANKIRI SANCAĞI

Aslında uzun seyahatlerin anlatısı olan Seyahatname'de Robert Dankoff'a göre kent tasvirleri, eserin en belirgin edebi özelliğidir. Bunlar genellikle aynı işleyişi izleyerek kentin tarihi, idari örgütlenmesi, çeşitli dillerdeki adları,

8 Ferruh Toruk, *Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar)*, Çankırı 2008, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları., s. 17-19. Toruk'un araştırması konusu itibarıyla çok ilginç olmasına rağmen kendisinin Önsöz'de ifade ettiği gibi antik dönemden başlayarak 20. yüzyıl ortalarına kadar Çankırı ve ilçelerini dolaşan yerli ve yabancı seyyah ve araştırmacıları konu almıştır. Doğal olarak bu kadar geniş bir dönemi çalışmak onun değerlendirme yapmasını zorlaştırmıştır. Hâlbuki yapılan coğrafi sınırlamaya paralel olarak dönem sınırlamasına da gidilmiş olsaydı yüzeysel bir çalışmadan ziyade sınırlı sayıda seyyah üzerinde çalışılarak daha verimli bir çalışma ortaya konulabilirdi.

9 Seyahatnameleri sosyal tarihin kaynakları olarak değerlendirdiğimiz bir araştırma, tarafımızdan hazırlanan *Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)* başlıklı doktora tezidir. Bkz. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)*, Ankara 2011, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

bunların kökenleri ve coğrafi konumuyla başlar.¹⁰ Evliya Çelebi, her şehir ve kasabanın cami, medrese, han, hamam, kale ve sur gibi bütün tesislerini önemine göre tasvir eder.¹¹ Kentin topografyasıyla devam eder ki bu kısım semtleri, dini ilişkileri, iklimi, halkın görünüşünü, kılık kıyafeti, davranış ve gelenekleri, önemli isimleri ve konuşma alışkanlıklarını, ulema, şair, hekim ve diğer ileri gelenleri, pazarları, dükkânları, çeşitli ürün ve yemekleri, parkları, bahçeleri ve mesire yerlerini içerir. Mezarlar ve türbeler ile birlikte ölmüş ünlüler ile ilgili biyografiler ya da menkıbelerle sona erer.¹²

Osmanlı idari yapısında eyaletlerden sonra sancaklar gelmektedir. XVI. yüzyılda Anadolu Eyaleti'ne bağlı sancaklardan biri de Çankırı Sancağı'dır.¹³ Fakat ne yazık ki bu bölgenin yerel tarihi henüz yazılmış değildir.¹⁴ Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik muazzam genişlikteki eserinin ikinci ve üçüncü cildinde Çankırı ve yöresine ait bilgilere tesadüf edilmektedir.¹⁵

Seyahatname'de Çankırı ve yöresi ile ilgili olarak sorulması gereken ilk soru, seyyahın hangi yılda burada bulunduğu ya da buradan geçtiğidir. Evliya Çelebi, ilk ciltte İstanbul'u anlatır. 1640 yılında Bursa şehri ile başlayan ikinci ciltte ise "Bin elli (---) senesinin mâh-ı Recebü'l-müreccebinin

guresinde Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile Eyâlet-i Erzurûm'a gitdiğimiz menâzilleri ve kurâ [köyler] ve kasabât [ve] kalâ'ları ve cümle âsâr-ı azimleri ayân u beyân eder" yazdıktan sonra Çankırı bölgesinden bahseder.¹⁶ Burada dikkatimizi çeken bin elli senesi dedikten sonra boşluk bırakmış olmasıdır. Bu tarih bin elli beş ya da bin elli sekiz gibi doldurulmak üzere boş bırakılmıştır. Bahattin Ayhan gibi bazı araştırmacılar, bu boşluğu görmezden gelerek onun hicri 1050 tarihinde yani miladi 1640 yılında Çankırı yöresinden geçtiğini düşünmüşlerdir.¹⁷ Oysa Defterdarzade Mehmet Paşa'nın Erzurum eyaletine vali olarak atanması 1646 Ağustos'udur.¹⁸ Dolayısıyla onunla görev yeri Erzurum'a giderken Çankırı'dan geçmiştir. İzlediği güzergâh ise İzmit, Sapanca, Bolu ve Gerede'den sonra, Bayındır, Çerkeş, Karacalar, Koçhisar (İlgaz) ve Tosya'dır.¹⁹ Bu durumda Ayhan'ın verdiği tarih olan H. 1050/ M. 1640'ta Çankırı'dan geçmiş olamaz. Üçüncü ciltte Keskinçırı Kalesi'nden bahsetmeden hemen önce Kızılırmak'tan geçişlerini anlatırken "...hayli sıkıntı çektik ama 1057 (1647)'de Defterdarzade ile geçtiğimiz kadar zorluk çekilmedi" ifadesinden ilk geçişinin 1647 yılında olduğu kesin olarak anlaşılır. Muhtemelen vali olarak atanan Defterdarzade'nin göreve başlaması 6-7 ay gecikmiş ve 1647 yılını bulmuştur. Buna göre Ferruh Toruk'un "tarih belirtmemiş olsa da yaklaşık 1647-1648 yılları arasında bu bölgeyi ziyaret etmiştir" şeklindeki tespiti gerçeğe çok daha yakındır.²⁰ Diğer taraftan, Şükrü Haluk Akalın kitabının sonundaki "Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyası" başlıklı haritada Evliya Çelebi'nin uğradığı belli başlı yerler ve yılları belirtmiştir. Çankırı'nın yanına 1649 tarihi yazılmıştır.²¹ Yazarın, böyle bir tespiti hangi veriye

10 Robert Dankoff, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çev. Müfit Günay, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 40. Ayrıca, dikkate değer araştırmalar içeren *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi* kitabı içinde Mustafa Tupev'in "Evliya Çelebi'nin Anlatımıyla Ayıntab (Antep)" makalesi Evliya'nın bir şehri nasıl anlattığı konusunda aydınlatıcı bilgiler ihtiva eder.

11 Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", MEBİA, C. 4, s. 409.

12 Dankoff, a.g.e., s. 40.

13 Çankırı ile ilgili yapılan araştırmalar içinde XVII. yüzyıla ait tek araştırma Boğaç A. Ergene'nin İngilizce yayınlanan *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)* adlı kitabıdır. Bu kitaba maalesef şu bibliyografyada yer verilmemiştir. Bkz. Sadık Softa ve Fikri Demirok, "Çankırı Üzerine Yazılan Eser ve Makale Bibliyografisi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 5-6, Kasım 2010, s. 266-274.

14 Ergene'de aynı düşünülmektedir. A. g. e., s. 9.

15 Bu makalede kullanılan ikinci cilt Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı'nın hazırladığı Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 numaralı yazmanın transkripsiyonu olup 1998'de yayımlanan ve kütüphanemizde elektronik kopyası bulunan baskıdır. Seyyahın Çankırı yöresinden ikinci geçişini anlattığı üçüncü ciltteki malumat *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* adıyla S. A. Kahraman ve Y. Dağlı'nın hazırladığı baskıdan alınmıştır. İki farklı baskı kullanılarak okuyucuya hem Evliya Çelebi'nin kullandığı XVII. asır Osmanlı Türkçesi'nin lezzeti hem de günümüz Türkçesiyle konuya hâkim olma seçenekleri sunulmak istenmiştir.

16 Ergene'nin Süreyya Faroqi'den (1984, s. 225-227) aktardığına göre İstanbul-Erzurum hattında Çankırı sancağı koyun sürülerinin taşıdığı bir yol güzergahındadır. Ergene, a. g. e., s. 14.

17 Bahattin Ayhan, *Çankırı Tarihi*, Ankara 1998, s. 164-165.

18 Dankoff, a.g.e., s. 9.

19 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, s. 88-91.

20 Ferruh Toruk, *Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar)*, Çankırı 2008, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları., s. 17.

21 Şükrü Haluk Akalın, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi*, Ankara 2011, Türk Dil Kurumu Yayınları

göre yaptığı anlaşılamamıştır.

Evliya Çelebi, Çankırı'dan ikinci kez, bu defa Sivas valisi Murtaza Paşa'nın azlinden sonra payitahta dönüşü sırasında bahseder. Üçüncü ciltte yer alan tarih ile ilgili ifadeler şu şekildedir: "İşbu sene 1060 Cemazi'l-evvel'in gurrei günü şehir-i Sivas'tan asitane-i saadete müteveccih olduğumuz menâzilleri ve kala' ve büleydeleri bildirir." Bu yolculuğun tarihi 1650 senesinin Mayıs ayının ikinci gününe tekabül eder.²² Sivas'tan Mayıs ayında çıkıp 1060 Recep ayının 15. günü (14.07.1650) tarihinde İstanbul'a ulaştığına göre²³ bu yılın Haziran ayının ikinci yarısında Çankırı'dan geçtiğini tahmin edebiliriz. Sonuç olarak Evliya bu bölgeden ilki 1647'nin ikinci yarısında ve ikincisi de 1650 yılının ikinci yarısında olmak üzere iki sefer geçmiştir.

Evliya'nın Çankırı bölgesinden geçişinin tarihlendirilmesi meselesini bu şekilde açıklığa kavuşturduktan sonra şimdi de takip ettiği güzergâh hakkında bilgi verebiliriz. Ama öncelikle Evliya Çelebi zamanında yani XVII. asırda Çankırı'nın idari ve coğrafi konumu hakkında kısa bir izah yararlı olacaktır. XVI ve XVII. yüzyılda Çankırı sancağının kapladığı alan bugünkü Çankırı ili ve ilçelerinin yüzölçümünden daha büyüktür. Günümüzde Kastamonu'ya bağlı olan Tosya, Çorum'a bağlı Kargı; Ankara'ya bağlı olan Kalecik ve Kırıkkale'ye bağlı olan Balışeyh, Sulakyurt ve Yahşihan ilçeleri, XVII. yüzyılda Çankırı Sancağı'na bağlı idi.²⁴ Ergene'nin 1665-1666 yıllarındaki vergi kayıtlarından anlaşıldığına göre Çankırı bölgesi on yedi kazadan müteşekkildir: Buruca, Çankırı, Çerkeş, Karacahisar, Karacaviran, Kalecik, Kargı, Karıbazarı, Keskin, Koçhisar, Kurşunlu, Kurubazarı, Milan, Şabanözü, Toht, Tosya ve Ünüz.²⁵ Ayrıca, ilçelere bağlı mahalle, mezra,

karyeler (köyler) yer almaktadır.²⁶ Ayrıca çok sayıda zaviye, bölük, cemaat, mülk, bağ ve bahçeler bulunmaktadır.²⁷ Bursa-Tebriz arasındaki İpek Yolu'nun bir kolu Tosya-Çerkeş hattından geçmekte idi ve bu iki kazanın XVI. ve XVII. yüzyılda gelişmelerine katkı sağlamıştır.²⁸ Bu yol ayrıca doğuya yapılan seferlerin de güzergâhı idi.

Seyyahın Çankırı Sancağı ile ilgili verdiği bilgilere geçmeden önce hemen şunu belirtelim ki "Keskinkırı Kalesi, yani Kankırı (Çankırı) Surunun Anlatılması" başlığını taşıyan bölümde bırakılan (...) şeklindeki boşluklara bakılırsa, Evliya Çelebi şehir merkezinden geçmemiş ya da geçtiyse bile kalmamıştır.²⁹ Bu bölümün sonunda "Kankırı'dan canib-i şarki ve şimale (kuzey ve doğu yönüne) (...) saatte" yazdıktan sonra "menzil-i kal'a-yı Tosya, andan menzil-i kasaba-i Gerede" yazarak Çankırı ve Tosya arası mesafeyi saat olarak bile veremediğine bakılırsa Çankırı'ya uğramamış olduğu kanaati kuvvetlenir. Ayrıca bunun devamında "mukaddema sene (...) tarihinde Defterdarzade Mehemmed Paşa ile Erzurum seyahatine giderken bu tahrir olan menaziller ta kal'ayı Tosya'ya varınca kura ve kasabaları, dere ve tepeleri mufassal tahrir olunmuşdur" yazarak tarihini vermese de daha önce bu bölgeden geçtiğini ve ismini zikrettiği yerleri ayrıntısı ile anlattığını ifade etmiştir.³⁰ Biz de onun rehberliğine güvenerek ilk seyahati sırasındaki notlara, yani ikinci cildine müracaat ettiğimizde hakikaten daha ayrıntılı bilgiler buluruz.

Evliya Çelebi 1647'de Erzurum'a giderken İzmit, Düzce, Bolu ve Gerede'den sonra Bayındır'a ulaşmıştır. Menzil-i karye-i **Bayındır** başlığı altında Bayındır'ın Bolu sancağı nâhiyesinde

tarafından belirtildiğini ve Çankırı ile ilgili olarak çalıştığı on üç defter boyunca değişmediğini de ifade eder.

26 Kankal'ın verdiği bilgilere göre bu yüzyılda bölge idari olarak şu kazaları kapsamaktadır: Kangırı- Kengırı (Çankırı), Kal'acık (Kalecik), Tosya, Çerkeş, Kurşunlu, Koçhisar (İlgaz), Kargu (Kargı), Milan (Bayramören), Karıbazarı (Orta). Tuht (Yapraklı) XVI. yüzyılda nahiye olmuştur. Buna göre kaza sayısı 10'dur.

27 Ayhan, a.g.e., s. 97.

28 Halil İnalcık, "Bursa'nın XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Belleten/93, 1960, s. 51'den aktaran Ergene, a. g. e., s. 14

29 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 149-150.

30 A.g.e., s. 150.

22 Bkz. Tarih Çevirme Kılavuzu, ttg.gov.tr, Erişim: 25.11.2011.

23 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağı, C. III, s. 346.

24 Hatta Evliya Çelebi, 3.cilt, 1. kitap, s. 327'de Sivas şehrini, Bozok'u anlatırken "Bozok, Kırşehir'nin Dinek Keskin'i subaşılığı ile komşudur. Çankırı'nın Türkmen Keskin'i ile komşudur ki Kalecik subaşılığıdır." yazmıştır.

25 Ergene, a. g. e., s. 16. Yazar ayrıca bu rakamın vergi tahsildarları

yüz elli akçe kazâ olduğunu ifade etmiştir.³¹ Bayındır'dan hareket ettikten sonra 9 saatte "Kankırı sancağı hâkinde subaşılıktır ve yüz elli akçe kazâdır" dediği Çerkeş kasabasına ulaşmıştır. Çerkeş'in yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri bulunduğunu ve şehrin "bir bayır dibinde üç yüz hâneli ve bir câmi'li ve bir hammâmlı ve kırk elli dükkânlı bir büleyde" olduğunu ilave etmiştir. Bunun yanında Sultân Murâd Hân'ın musâhibi Silâhdâr Mustafâ Paşa'nın "yüz elli ocaklı ve yüz aded dükkânlı bir hân-ı azîm inşa edüp bir kasaba ma'mûr ettiğini", fakat vefat etmesi üzerine bu hanın kiremit örtülü kaldığını yazmıştır.³² Çerkeş'te her hafta büyük bir pazar kurulduğunu, tüm köylerden halkın gelip bu pazarda alışveriş yaptığını yine ondan öğreniyoruz.³³

Çerkeş'ten doğuya doğru yedi saat ilerlendiğinde Karacalar köyüne, yani şimdiki Atkaracalar ilçesine ulaşıldığını bildiren Evliya Çelebi, köy hakkında "Kankırı hükmünde ze'âmetdir. Bir câmi'li ve çemenzâr ve mahsûldâr yerli üç yüz hâne ahûrlu hâne-i fukarâlardır" şeklinde bilgi verir. Evliya Çelebi'nin "Kasaba-i Çerkeş" ve "Karye-i Karacalar" gibi iki farklı idari birimden bahsetmesine rağmen her iki yerin hane sayısını "üç yüz" olarak vermesi dikkatimizi çekmektedir. Bu konuda Dankoff, Evliya'nın büyüklükle ilgili belirlemelerinde genellikle yuvarlak sayılar kullandığı tespitinde bulunmuştur.³⁴ Seyyahın Bayındır halkının tersine, Karacalar ahâlisi için "Âyende vü revendeler mihmân olup (gelen gidenler misafir olup) ahâlisi kâr ederler. Ammâ mu'ânid (inatçı) Etrâklerdir (Türklerdir)" dedikten sonra gerçekliği tartışmaya açık türden bir

uygulamadan bahseder: "Bir kütüğü kırk kerre müsâfirîne satarlar. Zirâ her gice mezkûr kütük su içinde yatar. Alan âdem ol kütüğü yakmak için on akçe odun alır" dedikten sonra, dinleyicinin ilgisini çekmek için olsa gerek, çok daha abartıya kaçan bir anlatımla "hattâ bir ârif yolcu bir kütüğe bir kevele enserisin (çivi) mihlayup Revân seferine gidüp gelince üç sene mürûr edüp yine bu Karacalar karyesinde hâne sâhibine mihmân olup âteş yakmağa kütüğü getirüp yine üç sene mukaddem (önceki) enseriyle mihlî olan kütüğü getirirler." diyerek köy hakkında hükmünü verir: "Tâ bu mertebe mümsik ve hasîs ve le'im ve tammâ (yani cimri, eli sıkı) âdemleri (insanları) vardır. Kütüğü kırk müsâfire satup kırk yaşında yaşlı kütükdür, deyü medh ederler." Belli ki yazar, anlatımını ilgi çekici hale getirmek için araya böyle bir "latife" sokuşturmuştur. Ancak seyyah, yine de ahaliye haksızlık etmemek için olsa gerek övgüye layık birtakım hususları da dile getirmeyi ihmal etmez: "Ammâ yol üzre âyende vü revende müsâfirîne hânelerinde bulundukları rahmetdir ve sulehâ-yı ümmetden âdemleri (salih, günah işlemeyen kişileri) vardır. *"El-kâsibu habibullah"*³⁵ deyü şal ve şemle ve tüfenk [ve] kırmızı kuşak ve muhayyer-i gûnâ-gûn dokuyup bey' [u] şîrâ ederler. Karacalar kuşağı meşhûr-ı âfâkdır."³⁶ Anlaşılan Bayındır ahâlisinin odun, su ve samanı bedavaya verirken Karacalar ahâlisinin oduna para istemesi Seyyahı rahatsız etmiş ve bu rahatsızlığını "her gice mezkûr kütük su içinde yatar" diyerek ifade etmiştir. Böyle bir olayın gerçekliğinden ziyade, gelen geçen misafire odun satılarak para kazanılması, köylünün geçim kaynaklarından biri olması hasebiyle dikkate değerdir. Diğer bir geçim kaynağı ise rengârenk ve kırmızı dokunan meşhur "Karacalar kuşağı"dır. Anadolu'nun o dönemdeki sosyo-ekonomik yapısına ışık tutacak bu türden bilgilerin yanında, ikincil bir olay

31 Bu noktada, Ayhan (a.g.e., s. 98) ve Kankal'ın (a.g.e., s. 49) Çankırı'nın köylerine dair verdikleri listede geçen Bayındır Köyü, Evliya'nın bahsettiği Bayındır'dan farklıdır. Evliya'nın takip ettiği güzergâhta iki Bayındır bulunmaktadır. Biri günümüzde Karabük'ün Eskipazar ilçesine bağlı Bayındır Köyü, diğeri Çankırı'nın Çerkeş ilçesine bağlı Bayındır Köyüdür.

32 Dankoff Evliya'nın sayıları kullanımına dair ilginç tespitlerde bulunmuştur. Buna göre onun verdiği rakamlar her zaman doğru bilgileri ifade etmeyebilir. Bkz. Dankoff, Seyyah-ı Alem..., s. 175-179.

33 A.g.e., s. "gös. yer." Seyahatnamede geçen ifade şu şekildedir: "haftada bir kerre cemî'i kurâ halkı cem' olup azîm bâzâr durur."

34 Dankoff, Seyyah-ı Alem..., s. 175. Yazar'ın Evliya'nın sayıları kullanımı konusunda işaret ettiği noktalar çok dikkat çekicidir.

35 "Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir." Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, s. 91.

36 "Çalışıp Kazanan Allah'ın sevgilisidir" diye şal ve şemle, tiftik, kırmızı kuşak ve türlü türlü muhayyer dokuyup satarlar. Karacalar kuşağı herkesçe meşhurdur." Günümüz Türkçesiyle..., C. II, s. 207.

olarak anlatılan bu “eğlenceli” hikâye, “Evliya’nın renkli hikâye etme üslubunun”³⁷ bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Karacalar ahalisinden sonra Evliya Çelebi bir ziyâretgâhtan bahseder. Onun yazdıklarına göre “Ebû’l-feth Mehmed Hân asrında merhûm olup” (yani Fatih Sultan Mehmet Han zamanında vefat eden) “Hazret-i Hâbib-i Karamânî” adlı bu zat Karacalar’da “bir kubbe-i muhtasar içre medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâs u âmdır.” yani bütün insanların ziyaret ettiği bir yerdir.³⁸ Evliya Çelebi bu kişinin “tarîk-i Bayrâmîden” olduğunu da yazmıştır.

Seyyahımız bu Habîb-i Karamânî’yi ziyâret ettikten sonra “Karacalar’dan kalkup yine cânib-i şarka” yani doğuya doğru dokuz sâatte “karye-i Koçhisâr”a ulaşmıştır. Bugünkü **İlgaz** olan “Kankırı Koçhisârı, Kankırı hükmünde kazâdır. Nâhiyeleri ma’mûrdur (yani bayındırdır) ve bir camisi vardır.” Bizim için bilimsel bir kıymet taşımasa da Evliya, bu kaleyi “Rûm keferesi elinden sene 708 târihinde (M. 1308-1309) Osmân Gâzî’ nin feth ettiğini ve “bir dahi küffâra dârû’l-karâr olmasın için”, yani bir kez daha kâfir yurdu olmaması için “temelinden münhedim ettiğini” (yıkıldığını) belirtir.³⁹

Koçhisâr’dan sonra Evliya Çelebi dokuz sâatte, “kal’a-i Nâsiya, ya’ni şehir-i kadîm **Tosya**”ya ulaşmıştır. Fetih tarihi, bu isimle adlandırılmasının sebebi, hangi sancağa bağlı olduğu ve toplam kaç adet nahiyesi bulunduğu konusunda boşluklar bırakarak anlatımına devam eden Evliya Çelebi, **Tosya**’nın *has*, yani Osmanlı sultanına ait bulunduğunu, subaşı olduğunu ve yüz elli akçe şerîf kazâ bulunduğunu

yazmıştır. “Yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri ve nakîbü’l-eşrâfı ve şeyhülislâmı ve a’yân [u] eşrâfı vardır” dediği **Tosya** için “Gerçi Türkiştân şehirlerindendir ammâ a’yân-ı ulemâsı çokdur” diye yazar. Kısacası Türk şehirlerinden biri olan **Tosya** için olumlu izlenimlere sahiptir. Şehrin kurulduğu yer için “mürtefi” (yüksek) sıfatını kullanmış olan Evliya, **Tosya**’daki evlerin sayısı ve nitelikleri konusunda ise “üç bin mikdârı tahta ve kiremit örtülü sâfi tahta ile binâ olunmuş kâr-ı kadîmlerdir. Bağ ve bağçesi gâyet çokdur” der. Bölgenin dağlık ve ormanlık olması sebebiyle sadece tahtadan inşa edilmiş evler bu gün bile o bölgenin tipik bir özelliğidir. Evlerin tahta ve kiremitle örtülmüş olması da dönemin en belirgin mimari özelliğidir.⁴⁰ Bunun yanında, şehrin toplam olarak “on bir mahalle ve yigirmi bir mihrâb”dan, yani camiden oluştuğunu yine ondan öğreniyoruz. Bunlardan başka yedi hân ve sayısını yazmadığı hamâmları olduğunu, toplamda “üç yüz kırk dükkânları ve kahvehâneleri” ve demir kapıları olan kârgîr bir binâ olan bezzâzistânı (esnaf çarşısı) olduğunu ilave etmiştir. Onun ifadesine göre bu çarşıda her çeşit mal bulunuyordu. Lakin halkın tamamının en çok kâr ettikleri meslek kolu, dokuma işidir.⁴¹

Evliya Çelebi, **Tosya**’nın “kozlu ve leblebili halvası” ve beyâz süd gibi olan “datlı kutu bozası”nın meşhur olduğunu yazmıştır. “Câbecâ mahbûb u mahbûbesi vardır” (yer yer sevgili erkek ve kadınları vardır)” şeklindeki ifadesinin özellikle **Tosya** için söylendiğini düşünmekten ziyade, Evliya Çelebi’ye has klişelerden olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. “Hevâsı sehl sakıldır” (ağır ve sıkıntılı) şeklindeki ifadesi, muhtemelen Karadeniz ikliminin sık sık yağmur yağan nemli havası ile açıklanabilir. Evliya, **Tosya** halkı için “Gerçi Türkdür ammâ gâyetü’l-gâye garîb düstlardır” derken “Türk” sıfatını bugün kullandığımız mânâdan çok farklı şekilde kullanmıştır.⁴² Dankoff’a göre Evliya, Anadolu

37 Dankoff, Seyyah-ı Alem ..., s. 98

38 Hakkı Duran, Habîb-i Karamânî’nin kabrinin Amasya’da olduğunu yazmaktadır. Bkz. Hakkı Duran, Habîb-i Karamânî ve Atkaracalar, www.Cansaati.org, Erişim: 28.11.2011. Ayrıca Kamil Şahin de Evliya Çelebi’nin bu zatın Karacalar’da gömülü olduğuna dair yazdıklarının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Kamil Şahin, “Habîb Karamânî”, TDVİA, C. 14, s. 371.

39 Evliya Çelebi, a.g.e., C. II, s. 91. Evliya Çelebi’nin kendi gözlemleri dışında eski ve ortaçağlara dair verdiği malumatın kaynak değeri taşımadığını Baysun da ifade etmektedir. Bkz. Baysun, a.g.m., s. 409. Bu konu seyahatnamelerin kaynak değerinin tartışılması ile ilgilidir. Bkz. Çetin, a.g.e., s. 1-25.

40 <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-3265/turk-evleri.html>.

41 Evliya Çelebi, a.g.e., s. “gös. yer.”

42 A.g.e., s. “gös. yer.”

Türklerinin kaba köylüler olduğu biçimindeki aşağılayıcı Osmanlı görüşünü paylaşır.⁴³ Ancak, Evliya Çelebi Anadolu Türklerinin kaba ve basit olduklarını düşünse de, bu her yerde ve her zaman doğru değildir. Tosya şehri bunun güzel bir örneğini teşkil eder.

Evliya Çelebi "Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türklerinin lehçeleri" başlığı altında "âsi, vahşi ve azgın adamlardır ki dilleri budur" dedikten sonra toplam 101 kelime ya da terimi karşılıklarını da yazarak not etmiştir.⁴⁴ Bu kelimelerden azık, tahıl,

zıbar, cılız, kelem, kak, döngel, musmul, çığlık gibi bazılarını hâlâ kullanıyor olmamız ya da en azından aradan geçen üç yüz yıla rağmen dede ve ninelerimizin kullandığını hatırlıyor olmamız dikkate değerdir. Ayrıca, anlaşılan Evliya Çelebi böyle bir araştırmayı yapmak için bölge halkıyla oturup kalkmış, birlikte vakit geçirmiştir. İster farklı kişilerden duyduklarını not etmiş isterse bir kişiden sorarak öğrenmiş olsun bizim için burada önemli olan seyyahın böyle bir bilgiyi okuyucuya sunma ihtiyaç ve isteğidir. Bunlar seyahatnameyi zenginleştirmek ya da bölgesel farklılıkları vurgulamak için kaydedilmiş olabilir.

43 Dankoff, Seyyah-ı Alem..., s. 83.

44 Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle ..., C. II, s. 204-206.

azık ekmek	tahıl buğday	dehle gözet	zıbar yat	ğanlı araba	ün âvâz	râhatlık avret
yevmi gitmiş kız	kızan uşak	cılız küçük	cibâr aru	merd âdem		
Safâ yalavaç Âdem peygamber	Çalab hakkı Allah hakkı	Yalavaç hakkı Peygamber hakkı				
Ese yalavaç İsâ peygamber	çebü fakı çelebi hoca	heleci söz				
aydınçı şeyh	banalabân müezzîn	sala namaz	mezgît mescid	ayne damı cum'a câmi'i		
savû yeri mezârlık	sîn yeri mezârlık	tâhîrlik hammâm	savû ağlamak	köplez yavru köpek		
tola zağar	çomar koyun köpeği	mastı fino köpek	yetegen tazı	çınak arslan		
saplıca kiraz	dikdük kiraz kurusu	kişne vişne	ballı darı incir	kelem lahana		
kızıl ağaç havuç	yer sapı havuç	pürçüklü havuç	hınza kereviz	sepüger turp		
çoğaç güneş	oğlan babuci armud kurusu	tüğlice donbak dikenli kestâne	tülûce yumru şeftâlü			
dombak kestâne	kaplıca burka yumurta	beğ aşı yumurta	çullu cücük tavuk	maşatlık mezarlık		
göynümiş olmuş meyve	kak kuru	kakac pasdırma	fakı hoca	zili sini	zirfe zağarı kaşık	
mavmav kedi	çelerdi bakdı	dızıkdim darıldım	palatık şâhnişin	kırân taşra	hayâd avlu	
yığma depe pilav	saraş zerde	kariş katış aşır aş	çakal makal kalye boranı	sıkı bulgur		
çuluk dutmaç	tukmağı herîse aş	sarığı burma baklava gibidir	hevây dızlık börek gibidir	döngel muşmula		

<i>boduç</i> ağaç bardak	<i>yelip</i> palûde	<i>kekremsi</i> şarâb	<i>hürpüldedir</i> içer	<i>zîven mi</i> gider misin
<i>zilib</i> halı	<i>zıkı</i> karın ağrısı	<i>söykenenin</i> yasdık	<i>söyken</i> yasdık	<i>çırak</i> mum
<i>apışdı</i> sacayak	<i>üç basdı</i> sacayak	<i>makrık</i> mundâr	<i>musmul</i> temiz	<i>çep</i> güç
<i>tok tok</i> havan	<i>sümeğe</i> fâidesiz	<i>kakak</i> enseri	<i>kirmân</i> iğ	<i>çığlık</i> sadâ
<i>İse hakı</i> İsâ hoca	<i>cavvak</i> lebbî	<i>ne yâlin</i> nedir hâlin	<i>onat nat</i> eyidir eyi	
<i>çizgindi didim</i> ağrıdı başım	<i>efelim</i> kardaşım	<i>setlek</i> âferim		

Evliya Çelebi, şehrin dışındaki mesire ve çimenlik yerde, yol üzerinde halkın ziyaret ettiği Sis Baba Sultan denilen bir yer olduğunu yazmıştır. Buradan da sekiz saat kâh dağların içinden, kâh Kızılırmak nehri kenarından gidince, Habîb-i Karamânî halifesi olan ve bu köyde doğduğunu yazdığı **Hacı Hamza**'nın adını taşıyan yere ulaşmıştır.⁴⁵ Evliya, bu gün hâlâ varlığını devam ettiren bu köy sakinlerinin o dönemde zulümden dolayı dağda bir mamûr köyde oturduklarını ifade ederek, 1640'lı yıllarda da etkisini sürdüren Celali İsyanları ve sosyal düzendeki bozulmalara şahitlik etmiştir.⁴⁶ "Târik-ı âm üzre", yani yol kenarında ancak bir köhne câmi'i kaldığını, geriye kalan meskenlerin harâb olduğunu yine ondan öğrenmekteyiz.⁴⁷

Çankırı Sancağı'nın en önemli coğrafi unsurlarından biri olan Kızılırmak Nehri hakkında Evliya Çelebi'nin "faidesiz coşkun cereyân eder bir sudur" şeklinde bir değerlendirmesi söz konusudur. Acaba bu ifadenin sebebi nedir? Bu soruya cevap bulmak için onu okumaya devam etmek gerekir. "Sayf u şitâda (yaz ve kış) dâ'imâ kırmızı kan gibi akar kanlı sudur. Hatta bu hakîr (Evliya), bu mahalde atımla karşı taraftaki bâğlara geçmek murâd edüp atımla beni toparlayup cân havlinden karşı kenarda bir söğüt dalına sarılıp atdan ayrıldım. Meğer zâlim su gâyet darplı ve iri

iri taşlı yerden cereyân edermiş. Güç ile cân halâs edüp ba'dehû huddâmlarım (hizmetçiler) atımı getirdiler" yazmıştır. Demek ki Evliya Çelebi'miz Kızılırmak'ta ciddi bir tehlike atlatmıştır ve nehre "faydasız coşkun" demesinin sebebi de bu olmalıdır. Hâlbuki o da bağ ve bahçelerle süslü bu araziye besleyen nehrin suyu olduğunu, diğer bir ifade ile onun nitelendirdiği gibi "faydasız" olmadığını pekâlâ biliyordu.

"Kızılırmak kenarında bulunan **Hacı Hamza**'dan kalkup yine cânib-i şarka (doğuya doğru) kâh dağlarda ve kâh Kızılırmak kenarından gidilerek sekiz saatte Çorum sancağı içindeki **Osmancık'a**" ulaşmıştır.⁴⁸ Dolayısıyla Çankırı sancağı arazisindeki yolculuğu bu şekilde sona ermiştir.

Evliya Çelebi, Çankırı sancağından ikinci kez, 1650 yılında Sivas şehrinden İstanbul'a doğru giderken geçmiştir. **Zile**'den sonra kuzeye doğru giderek **Kazankaya**, **Sunkuroğlu Köyü**, **Elvan Çelebi Köyü** ve **Çorum Kalesi** üzerinden **İskilip kalesine** ulaşmıştır. Aslında hangi yolların kullanıldığını kesin olarak bilmek faydalı olsa da ikinci Çankırı seyahatinde olduğu gibi geçtiği güzergahı tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu durumda, uğradığı yerler hakkında verdiği bilgiler ve gözlemleri ile tecrübeleri üzerinde durulması gerekmektedir. Sivas eyaletinde ve Çorum toprağında bulunduğunu yazdığı İskilip Kalesi'nden sonra Evliya, Çankırı sancağı topraklarına girmiştir. **Kurtlar Sarayı** kasabasından bahisle Çankırı

45 Günümüzde Çorum'un Kargı ilçesine bağlı bir belde olup İstanbul-Samsun Karayolu üzerinde bulunmaktadır.

46 Dankoff'un ifadesine göre Evliya'nın Anadolu seyahatlerinin çoğunu gerçekleştirdiği 1640'lar ve 1650'ler Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesinde çalkantılı yıllardı. Daha fazla bilgi için bkz. Dankoff, Seyyah-ı Alem..., s. 96.

47 Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1999.

48 Evliya Çelebi, a.g.e., s. 93.

sancağı toprağında **Kalecik** kazası hakkında Çankırı subaşılığı olduğunu bildirir. Ardından **Boyalı Köyü** için “Çankırı toprağında bakımlı bir köydür” yazmıştır.⁴⁹

“Keskin Kalesi, Yani Kankırı, Çankırı Surunun Anlatılması” başlığı altında Evliya Çelebi'nin, Kankırı (Çankırı) suru yerine **Keskin** ifadesini kullanması dikkat çekicidir. İlerleyen satırlarda “Kalecik Kalesi sol tarafında Keskin sahralarında bir konak yerde kalıp bu Çankırı Kalesi, Kalecik'in doğusunda dağlık ve Türkistan içinde kalıp Türkistan vilayetidir” yazar. Fethi ile ilgili olarak verdiği “Kastamonu hâkimi Kötürüm Muhammed adındaki melik, Bursa Rum tekfur elinden feth edip daha sonra Türk eşkiyası elinden Yıldırım Han fethidir. Daha sonra Çelebi Sultan Mehmet Han 822 [1419] tarihinde feth etmiştir” şeklinde olup olayların çağdaşı olmadığından bilimsel değer taşımamaktadır. Fakat bunun dışında “Anadolu eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hassı 258.081 akçedir. 7 zeamet ve 381 timar var. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kanun üzere cebelüleri ile beyinin sancağı altında toplam 1.500 asker olur ve 300 payesiyle şerif kazadır” diye yazar. Nahiye sayısını vermemekle birlikte “bakımlı ve şenlikli köylerden” ibaret olduğunu belirtir. Bunlara ilave olarak “Üçdivan, Dörtdivan, Yedidivan, Kızılöz, Alacaöz ve Alacamescit divanlarına varınca on iki divan nahiyeleri vardır. Bu nahiyelerden kadiya her sene 3.000 gurus gelir. Beyine 10.000 gurus hasıl olur, ama şerli, belalı, şeytan, fesat ve iblis kavmi vardır, ama sipah yeri olduğundan kethüdayeri, yeniçeri serdari, müftüsü, nakibi, muhtesibi, şehir kethüdası ve şehir subaşı vardır” şeklinde kayıtları da vardır.⁵⁰

Çankırı Kalesi ile ilgili bıraktığı boşluklara rağmen “dörtgen şekilli taşıyapı bir

küçük kaledir” notunu düşmüştür. Çankırı'nın varoşunu anlatırken de “bir geniş ovada bağlı ve bahçeli 4.000 adet örtülü bakımlı hanelerdir” diye yazar. Şehirdeki mahalle ve cami sayısını vermemekle birlikte, çarşı içindeki Sultan Süleyman Han Camii'nden kalabalık cemaati olduğu, minaresinin bulunduğu, kurşun ile örtülü olduğu, süslü ve bakımlı bulunduğu şeklindeki tespitleri önemlidir. Evliya Çelebi'nin daha sonra sayılarını yazma niyetiyle boş bıraktığı mekanlar, sıbyan mektepleri, derviş tekkeleri, han, hamam ve dükkandır. Evliya Çelebi, Çankırı'nın suyu ve havasının tatlı olduğunu kaydeder. Ayrıca beyaz ekmeğinin ve pirinç bozasının da şehrin beğenilenleri arasında olduğuna işaret eder. Halkından bahsederken de “garip dostlarıdır” ifadesini kullanır.⁵¹

Evliya Çelebi, **Tosya Kalesi** menzili, oradan **Gerede Kasabası** menzilinden anayoldan çıktıktan sonra sol tarafta dağlar içinde Çankırı sancağında **Alacamescit Köyü** menzili, oradan Kızılöz menzili, oradan Dörtdivan menzili olduğunu ve buraları daha önce ayrıntılı olarak yazdığını ifade etmiştir.⁵² Yazdıklarına bakılırsa Dörtdivan'dan sonra Anadolu eyaletinde Bolu sancağı içinde bulunan Çağa Gölü üzerinden Bakır Küresi, Devrekâni, Taşköprü üzerinden Mudurnu'ya ulaşmıştır. Göynük, Taraklı ve Geyve üzerinden Sapanca ve İzmit'e, Gebze ve Üsküdar'a vasil olmuştur.⁵³

SONUÇ

Evliya Çelebi Seyahatnamesi “yalnızca Türk edebiyatının değil bütün dünya edebiyatının en büyük, en geniş kapsamlı ve en ilgi çekici seyahat kitabıdır.”⁵⁴ Bu eser için Baysun “esas itibarıyla uzun bir seyahatin hikayesi olmakla beraber, tarih, coğrafya, teracim, kitabeler, dil, folklor ve iktisadi hayat gibi bir çok mevzulara temas eder ve tarihimizin mühim bir kaynağı

49 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 340. Boyalı Köyü tam olarak tespit edilememiştir. XVI. Yüzyılda Çankırı nahiyesine bağlı Boyalı-Boyalıca köyü vardır. Bugünkü Esentepe Mahallesi'nin eski adıdır ve mahalle Eski Boyalıca adını taşır. Bkz. Kankal, a.g.e., s. 48-48. Boyalı Pınar Köyü ise Keskin Nahiyesine bağlı bir mezra adıdır. “Der nezd-i karye-i Balışeyh” kaydı yer tespitine imkan verir. Kankal, a.g.e., s. 78, 274.

50 A.g.e., C. III, s. 341.

51 A.g.e., s. 342.

52 A.g.e., “gös. yer.”

53 A.g.e., s. 346.

54 Akalın, a.g.e., s. 11.

olan bu eser üzerinde derin araştırmalara ihtiyaç vardır” diyerek ehemmiyetini bir kez daha vurgulamıştır.⁵⁵ Evliya Çelebi ve Seyahatnamesine dair çalışmalarıyla tanıdığımız Dankoff’a göre kırk yılı aşan gezileri tekrarlanırsa ve kesişse de Evliya’nın anlattıkları tutarlıdır ve birbiriyle ilişkili bir seyir izler.⁵⁶ Seyahatname bahsi geçen yerlerin tarihi, etnografik ve yönetimle alakalı yönlerine yoğunlaşarak Evliya Çelebi’nin tüm tecrübelerini en ince ayrıntısıyla kaydetme amacını taşımaktadır. Çok kapsamlı ve ansiklopedik bilgi içeren bir yapıya sahiptir.⁵⁷ Seyahatnamedeki tarihi malumatın müellifin idrak etmediği devirlere ait olan kısımlarının kaynak sayılamayacağı, ayrıca kendi zamanı hakkında söylediklerinin de diğer kaynaklar ile karşılaştırılması gerektiği düşüncesi modern araştırmacıların ortak kanaatidir.⁵⁸

İnalcık’ın işaret ettiği üzere Evliya Çelebi gittiği her şehri tanıtmak için belli bir çerçeve kullanmıştır. Önce şehrin coğrafyasından bahsetmiş, ardından şehrin kalesine geçmiştir. Üçüncü olarak şehrin idarecilerinden bahseder. Sonra idarî durumuna açıklık getirir.⁵⁹ Evliya Çelebi Çankırı için bu çerçeveye bir dereceye kadar riayet etmiştir. Çankırı surunu anlatırken önce isimlendirilmesinin sebebini boşluklar bırakarak geçmiştir. Coğrafi konumunu Kalecik’i merkez alarak belirtmiş, ardından fethine dair malumat vermiştir. Nahiye den kadının ve beyin elde ettiği geliri belirttikten sonra orada yaşayan kavim hakkındaki kanaatini belirtir.⁶⁰ Çankırı Kalesi’nin ve varoşunun anlatıldığı kısımlarda pek çok

boşluk bırakmıştır. Bunun sebebi kanaatimizce şehir merkezine uğramamış olmasıdır. Tekrar belirtirsek, Evliya Çelebi Çankırı bölgesinden iki kez, ilki 1647’de, ikincisi ise 1650 yılının ikinci altıncı ayı içinde geçmiştir. İlkinde Çankırı’nın ilçeleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler verirken ikinci geçişinde bu bilgilere atıfta bulunarak şehrin merkezi diyebileceğimiz kale hakkında kesin rakamlar vermemiş, boşluklar bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları, Ankara: Barış Yayınları, 1999.
- Akalın, Şükrü Haluk, Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ayhan, Bahattin, Çankırı Tarih - Kültür-Turizm Yazı Dizisi-1, İstanbul: Çanfed Yayınları, 2008.
-, Çankırı Tarihi, Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1998.
- Baysun, Cavid, “Evliya Çelebi”, MEBİA, c. 4, s. 400-412.
- Dankoff, Robert ve Nuran Tezcan, Evliya Çelebi’nin Nil Haritası “Dürr-i bi-misil in ahbar-ı Nil”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Dankoff, Robert, Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi’nin Dünyaya Bakışı, Çev. Müfit Günay, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2010.
-, “Ayıp Değil”, Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 109-123.
-, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, Türkler, c. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 268-291.
- Ergene, Boğaç, Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744), Leiden: Boston, Studies in Islamic Society, C. 17, 2003.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, C. II, III, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz., Y. Dağlı, S. A. Kahraman, C. II,

55 Baysun, a.g.m., s. 410.

56 Dankoff, Seyyah-ı Alem..., s. 42.

57 Dankoff ve Tezcan, a.g.e., s. 46.

58 Baysun, a.g.m., 409; İnalcık, a.g.m., s. 15. Bu husus aslında tüm seyahatnameler için geçerlidir.

59 İnalcık, a.g.m., s. 16.

60 Evliya Çelebi’nin Çankırı’nın nahiyelerinden bahsettiği bölümde “şerli, belalı, şeytan, fesat ve iblis kavmi vardır” (Günümüz Türkçesiyle..., C. III, s. 341) şeklindeki ifadedden sonra Çankırı varoşunu anlattığı kısımda “halkı gayet garip dostlarıdır” (a.g.e., s. 342) yazmasına bir anlam veremedik. İki cümle birbiri ile çeliştiği için bunları özellikle Çankırı ahali için yazdığından ziyade kalıplaşmış ifadelerinden olarak değerlendirmek bize mantıklı görünüyor. Zaten Evliya Çelebi’nin Çankırı hakkında yazdıklarına son halini vermemiş olduğunu düşünürsek bu ifadelerden birini sonradan çıkarmak üzere yazmış olduğu düşünülebilir.

III, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", TDVİA, c. 11, s. 529-533.

İnalçık, Halil, "Açış Konuşması," Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve

Seyahatname, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 13-17.

Kankal, Ahmet, XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı: Çankırı Belediyesi Yayınları, 2011.

Toruk, Ferruh, Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar), Çankırı: Çankırı Belediyesi

Kültür Yayınları, 2008.

Tupev, Mustafa, "Evliya Çelebi'nin Anlatımıyla Ayıntab (Antep)", Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname, Haz. Nuran Tezcan,

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 391-395.

"Türk Evleri", <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-3265/turk-evleri.html>, Erişim: 01.12.2011

Tütüncü, Mehmet, "Seyahatname'de Kitabeler ve Evliya'nın Hattat ve Hakkaklığı Hakkında",

Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi ve Seyahatname, Haz. Nuran Tezcan, İstanbul 2008.

Softa, Sadık ve Fikri Demirok, "Çankırı Üzerine Yazılan Eser ve Makale Bibliyografisi",

Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 5-6 (Kasım 2010), s. 266-274.

EVLIYA ÇELEBİ'NİN 1647 VE 1650 TARİHLERİNDE ÇANKIRI SANCAĞI'NDAN GEÇTİĞİ GÜZERGAHLAR⁶¹

